

TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET KARŞITLIĞI: ULUSLARARASI AİLE KONFERANSLARI ÖRNEĞİ

Ayça Günaydın

Türkiye’de son yıllardaki İstanbul Sözleşmesi tartışmalarında görüldüğü üzere, geleneksel aile yapısını tehdit ettiği iddiasıyla toplumsal cinsiyet kavramına yönelik saldırılar oldukça ivme kazandı. Bu yazıda, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve dolayısıyla hükümetin “ailelerin güçlendirilmesi” ve “bütünlüğünün korunması” yönündeki politikalarının ve bu doğrultuda düzenlenen uluslararası konferansların rolüne odaklanılıyor. Yazı, aileleri merkezine alan bu uluslararası konferansların düzenleyicileri, konu başlıkları ve sonuç bildirimleri üzerinden Türkiye’de yükselen toplumsal cinsiyet karşıtlığının izini sürüyor. Ülkede toplumsal cinsiyet eşitliğini hedef alan saldırıların güç kazanmasında hükümetin rolüne dikkat çekiyor.

Anti-genderism in Turkey: The Case of International Conferences on Families

As seen in the Istanbul Convention debates in Turkey recently, attacks on the concept of gender have gained momentum with the assertion that it threatens the traditional family structure. This article focuses on the role of the Ministry of Family and Social Services, and therefore the government’s policies towards "strengthening families" and "preserving their integrity", and international conferences held in this direction. Through the organizers, themes and final declarations of these international conferences, this article traces the rise of anti-genderism in Turkey and highlights the government’s role in growing assaults on gender equality in the country.

11 Mayıs 2011’de İstanbul’da imzaya açılmasına atfen İstanbul Sözleşmesi olarak anılan Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi, ilk imzalayıcısı olan Türkiye tarafından 20 Mart 2021’de *Resmî Gazete*’de yayımlanan Cumhurbaşkanı kararı ile feshedilmeye çalışıldı. Son birkaç yıldır özellikle İslami kimliği ile öne çıkan yazarlar ve kurumlardan sözleşmeye dair ağır eleştiriler dile getiriliyor, sözleşmede geçen “toplumsal cinsiyet” kavramına itiraz edilirken, sözleşmenin “aileleri yıktığı”, “kadına yönelik şiddeti artırdığı”, “eşcinselliği özendirmediği” gibi asılsız gerekçeler öne sürülüyordu. Bundan birkaç sene önce, özellikle “toplumsal cinsiyet” kavramına yönelik benzer itirazları resmi eğitim kurumlarının da dile getirdiğine tanık olduk. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), geçmişte pilot uygulama olarak yürüttüğü “Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi” isimli projeyi 2019 yılında gelen eleştiriler karşısında savunmayacak ve durdurduğunu açıklayacaktı.¹ Böylece MEB eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen projelerin yaygınlaştırılacağına dair verdiği sözden geri adım atmış oldu. Yine aynı dönemlerde Yükseköğretim Kurulu (YÖK), “Yükseköğretim Kurumları Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Projesi”ni durduğunu ve proje kapsamında hazırlanan tutum belgesini web

sitesinden kaldırdığını belirtti. Söz konusu belge YÖK bileşenlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı hareket edileceğini taahhüt ediyordu. YÖK Başkanı Yekta Saraç, konuya dair yaptığı konuşmada rahatsızlık verenin “toplumsal cinsiyet eşitliği” ifadesi olduğunu belirtti ve “projenin toplumsal değerlerimiz ve kabullerimizle mütenasip olmadığı ve toplumca kabul görmediği hususunun göz önünde bulundurulması gereği ortaya çıkmıştır” açıklamasında bulundu.² Son olarak, Cumhurbaşkanlığı sisteminin ilk strateji belgesi olan, 2019-2023 dönemini kapsayan 11. Kalkınma Planı’nda —daha önceki belgelerde olmasına rağmen— toplumsal cinsiyet eşitliği ifadesine hiç yer verilmedi.³

Toplumsal cinsiyet kavramını hedef alan eleştiriler, kadın ve LGBTİ+ hakları ve eşitlik politikalarına yönelik saldırılar yalnızca Türkiye’de değil dünyanın pek çok yerinde yayılıyor. Özellikle Avrupa’da ve Latin Amerika’da, son on yılda iyice görünür olan toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlere tanık oluyoruz. Ulusşarı bir özelliği olduğu aşikâr olan bu hareketleri örgütleyenler, toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılmasını hedefleyen politikaların aile birliğini parçaladığını belirtiyor; yaradılışa, ulusal ve ahlaki değerlere aykırı olduğunu savunuyorlar (Paternotte ve Kuhar 2018). Geleneksel aile yapısının toplumsal cinsiyet kavramının dayatması altında tehlikede olduğunu iddia ederek devletleri kadın ve erkeğin evlilik bağıyla oluşturduğu “doğal ailenin” korunması ve güçlendirilmesi konusunda harekete geçmeye ve bu yönde politikalar geliştirmeye zorluyorlar (Pavan 2020).

Türkiye’de de, son yıllardaki İstanbul Sözleşmesi tartışmalarında görüldüğü üzere, geleneksel aile yapısını tehdit ettiği iddiasıyla toplumsal cinsiyet kavramına yönelik saldırılar oldukça ivme kazandı. Toplumsal cinsiyet karşıtı söylem ve politikaların öne çıkmasında özellikle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve dolayısıyla hükümetin “ailelerin güçlendirilmesi” ve “bütünlüğünün korunması” yönündeki politikalarının ve bu doğrultuda düzenlenen uluslararası buluşmaların rolü ayrıca dikkat çekiyor.⁴ Ailelere yönelik sosyal politikaların hayata geçirilmesinde görevli kurumların en başında gelen Bakanlığın farklı dönemlerde, bilhassa İslami kurumlarla işbirliği halinde gerçekleştirdiği aile temalı uluslararası konferanslar, ailelere yönelik farklı yaklaşımların tartışılması ve politika önerilerinin belirlenmesi gibi hedefler doğrultusunda düzenleniyor. Bu anlamda hükümete toplumsal cinsiyet politikalarına dair birer yol haritası sunmayı hedefliyor. Bu yazı, aileleri merkeze alan bu uluslararası konferansların düzenleyicileri, konu başlıkları ve sonuç bildirimleri üzerinden Türkiye’de yükselen toplumsal cinsiyet karşıtlığının izini sürüyor. Böylece, kadın hakları ve eşitlik karşıtı söylem ve politikaların, LGBTİ+’lara yönelik nefret söylemleri ve saldırıların ülkede her geçen gün artarak devam etmesinde ve toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı yeni saldırıların güç kazanmasında hükümetin rolüne dikkat çekmeyi hedefliyor.

Yazıda ilk olarak dünyada yükselen toplumsal cinsiyet karşıtlığı, aileyi merkeze alan politikalara yönelik talepleri ve bu doğrultuda düzenlenen en geniş çaplı toplumsal cinsiyet

karşıtı buluşma örneği olan aile kongrelerinden bahsediliyor. Ardından Türkiye'deki ailelerin güçlendirilmesi söylemleri ve aile politikalarının seyrinde yaşanan gelişmeler konu ediliyor. Yazının ikinci bölümünde ise hükümetin desteğiyle düzenlenen uluslararası katılıma açık aile konulu konferanslar ve içeriklerinden örnekler sunularak Türkiye'de toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin gelişiminde hükümetin rolünün altı çiziliyor.

Dünyada Toplumsal Cinsiyet Karşıtlığı ve Aileyi Merkeze Alan Politikalar

Son yıllarda toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler şeklinde tanımlanan gelişmelere dair mühim bir literatür oluşmaya başladı.⁵ İlk örneklerin yaşandığı İspanya, Hırvatistan, İtalya ve Slovenya'nın ardından, 2010'dan itibaren Fransa, Almanya, Polonya ve Macaristan'da geniş kesimlerin dahil olduğu gösteriler ve kampanyalar düzenlendi. Aşırı sağcı ve dini grupların başı çektiği —ancak bunlarla sınırlı olmayan—çok çeşitli kesimler, kimi yerlerde eşcinsel evliliklere ve sivil birlikteliklere dair önerilen yasa tasarılarının geri çekilmesini isterken, kimi zaman kürtaj karşıtlığı, yeni üreme teknolojilerinin reddi, okullardaki toplumsal cinsiyet ve cinsellik eğitimlerinin kaldırılması, akademide toplumsal cinsiyet araştırmalarına ayrılan kaynakların kesilmesi ve bu alanların kapatılması gibi talepler ileri sürüyorlar. Toplumsal cinsiyet kavramının bilimsel bir dayanağının olmadığı, bir tür “ideoloji” ya da “teori” olarak topyekûn reddedilmesi gerektiğinin altını ısrarla çizen bu hareketler, örneğin henüz 2012 yılında Polonya'da, benzer biçimde Bulgaristan ve Slovenya'da, İstanbul Sözleşmesi'nde geçen “toplumsal cinsiyet” kavramına atfen sözleşmenin onaylanmasına itiraz etmiş ve onaylandığı takdirde “toplumsal cinsiyet ideolojisi”nin devletin resmi ideolojisi olmasından duydukları kaygıyı dile getirmiştir (Paternotte ve Kuhar 2018).

Ailelerin korunması, boşanmaların önlenmesi ve evliliklerin artırılması yönünde hükümet politikalarının geliştirilmesi de toplumsal cinsiyet karşıtlarının temel argümanlarının başında geliyor. Öyle ki toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması, karşıtlarına göre totaliter bir ideolojinin ve demokratik olmayan bir uygulamanın dayatılmasıdır. Kadın ve erkek arasındaki doğal farkları görmezden gelen, hatta erkekler aleyhine ayrımcılık uygulayan, biyolojik cinsiyeti yok eden ve aile kurumunu ortadan kaldırmayı hedefleyen istikrarsız bir politika olarak görülmektedir (Paternotte ve Kuhar 2018). Söz konusu karşıtlığın katalizör güçlerinden biri olan Vatikan'ın mutlu ve sağlıklı ailelerin korunması yönündeki çağrıları, geleneksel ailelerin tehlikede olduğu ve korunması yönündeki mesajları farklı ülkelerdeki toplumsal cinsiyet karşıtı kampanyaların söylemlerini önemli ölçüde belirliyor (Paternotte ve Kuhar 2017).

Geleneksel ailenin güçlendirilmesine dair söylemlerin geniş kesimlere duyurulması ve bu yönde politika önerilerinin geliştirilmesi için lobicilik faaliyetlerinin sürdürülmesinde öne çıkan organizasyonlardan biri Dünya Aileler Kongresi. Toplumsal cinsiyet karşıtı çok çeşitli yapıları bilimsel bir buluşma çatısı altında bir araya getirmeyi başaran etkinlik, Uluslararası

Aile Örgütü isimli bir kurum tarafından düzenli aralıklarla farklı ülkelerde organize ediliyor.⁶ Ulusaşırı bir örgütlenme olan kurumun web sitesinde “liderleri, ‘doğal aileyi’ korumak üzere bir araya getiren bir oluşum” tanımı yer alıyor. Benzer biçimde Dünya Aileler Kongresi’nden bahsedilirken “toplumun tek ve temel sürdürülebilir birimi olarak doğal aileyi korumak, kutlamak ve savunmak için liderleri, kuruluşları ve aileleri birleştirmeyi ve bilgilendirmeyi amaçlayan önemli bir uluslararası kamusal etkinlik” ifadesine yer veriliyor.⁷ İlki 1997 yılında Prag’da düzenlenen kongrenin sonuç bildirgesinde tüm devletlerin ve Birleşmiş Milletler’in geleneksel ailenin korunması için politikalar geliştirmesi çağrısı yapılıyor (Pavan 2020). Sonuncusu 2019 yılında İtalya’da düzenlenen 13. Dünya Aileler Kongresi’nde de aynı mesaj tekrar edilerek ailenin toplumun doğal ve temel birimi olduğu vurgulanıyor.⁸

Adına “doğal aile” denilen ve kadınla erkeğin evliliği üzerine kurulu geleneksel aile yapısının toplumun temel birimi olarak korunması yönünde politikaların geliştirilmesi toplumsal cinsiyet karşıtı kampanyanın esas savunularından birisi. Bu savununun bilimsel bir alan olarak meşruluğunun tanınması ve yayılması içinse akademik buluşmalar, uluslararası konferanslar, yayınlar ve üniversitelerin kamuya açık dersleri aracılığıyla hareketin önde gelen düşünür ve sözcülerinin söylemlerinin geniş kesimlerle buluşmasının toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin stratejilerinden biri olarak kullanıldığını görüyoruz (Graff ve Korolczuk 2017).

Türkiye’de Aile Politikaları ve Ailelerin Güçlendirilmesine Yönelik Girişimler

Türkiye’de de 2002’de AKP’nin iktidarı ile başlayan dönem ve devamındaki süreçte aileye yönelik vurgunun arttığı ve aile merkezli politikaların önceliklerin başında geldiği görülür (Akkan, 2018; Coşar ve Yeğenoğlu, 2011; Kaya, 2014; Yazıcı, 2012; Yılmaz, 2015). AKP’yi ve politikalarını toplumsal cinsiyet, neoliberalizm, din ve muhafazakârlık ekseninde eleştirel bir biçimde ele alan geniş bir literatür mevcut (Acar & Altunok, 2013; Akkan, 2018; Altunok, 2016; Arat, 2010; Cindoğlu & Ünal, 2017; Güneş-Ayata & Doğangün, 2017; Kandiyoti, 2016; Kaya, 2014; Yazıcı, 2012). Bu literatürün işaret ettiği ortak bir nokta ise partinin muhafazakârlık aile merkezli sosyal politikalar perspektifinin ülkenin kültürel, sosyal, ekonomik ve yapısal dönüşümünde oynadığı role yöneliktir. En belirgin biçimde dile getirilen eleştirilerden biri hükümetin aileyi sosyal politikaların merkezine yerleştirerek –ve burayı yaşlılara, engellilere ve çocuklara bakım sağlamak için ideal bir yer olarak sunarak– devletin üzerindeki sosyal koruma ve bakım sorumluluğunun ailelere yüklenmesidir. Öyle ki tek parti olarak iktidara geldikten hemen sonra 2003 yılında yayımlanan 59. Hükümet Programı’nda “hükümetimiz aile merkezli politikalara öncelik verecektir” (AKP, 2003, s. 26-27) denilir. 2015’te açıklanan 64. Hükümet Programı’nın vurucu cümlelerinden birisi de yine kalkınma politikalarında aileye atfedilen rol üzerinedir: “64. Hükümet olarak, aile kurumunu güçlendirmeyi, çocuklarımızın sayısını artırarak nitelikli bir biçimde yetişmelerini sağlamayı insan merkezli kalkınma politikalarımızın ana eksenini kabul ediyoruz” (AKP, 2015, s. 48).

Aile merkezli sosyal politikalar hükümetin ilk gününden itibaren toplumsal cinsiyet politikalarının belirleyeni olmakla beraber, bu konuda farklı dönemlerde önemli kırılmaların yaşandığı görülebilir. Bu anlamda özellikle 2007 sonrası, yani AKP'nin hükümetteki ikinci döneminden itibaren yaşanan gelişmelere bakarak “dini-muhafazakâr” bir iklimin ülkede baskın gelmeye başladığı belirtilebilir (Güneş-Ayata ve Doğan 2017). 2008 yılında ilk kez dile getirilen ve ardından her fırsatta tekrarlanan “üç çocuk talebi” nüfus, üreme ve aile politikalarının kesişiminde kadınlardan beklenen role işaret eder. Üçüncü hükümet ve sonrası dönemde (2011-2015 ve sonrası) ise fitrat söylemleri, kürtaj ve sezaryen yasağı girişimleri, kızlı-erkekli öğrenci yurtlarının yasaklanması tartışması, müftülere nikâh kıyma yetkisinin verilmesi gibi gelişmeler hükümetin toplumsal cinsiyet politikalarının seyrini gösterir. Yine bu dönem ve sonrasında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işbirliğinin arttığı ve özellikle eğitim ve rehberlik alanlarında ortak projelere imza atıldığı görülecektir.

Aile Araştırmalarına Yönelik Kurumsal Hizmetlerde Devletin Rolü

Türkiye’de ailelere yönelik devlet politikaların gelişimi ve uygulanmaya konulmasında önemli bir birim olan Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı 29 Aralık 1989 tarihinde kanun hükmünde bir kararname ile kuruluyor. Kuruluş amacı “Türk ailesinin bütünlüğünün korunması, güçlendirilmesi ve sosyal refahının artırılması için gerekli araştırmaları yapmak ve projeler geliştirmek, ..., aile ile ilgili milli politikanın oluşmasına yardımcı olmak” şeklinde tanımlanıyor. Kurulduğu yıllarda devletin resmi bir birimi olarak muhafazakâr ve cinsiyetçi politikaların hayata geçirilmesinde işlevi olacağı ve kadınların özgürleşmesinin önünde bir engel oluşturacağı yönünde feministler tarafından eleştirilmiş ve bir dizi protesto eylemi gerçekleştirilmiştir.⁹

Bir kamu kurumu olan Aile Araştırma Kurumu, amacına uygun olarak proje çalışmaları, yayınlar ve özellikle Türkiye’de aile yapısındaki dönüşümler ve boşanma nedenleri konularında kapsamlı araştırmaların raporlanması gibi faaliyetlerde bulunuyor. Ayrıca dört yılda bir Aile Bakanlığının düzenlediği devlet yetkilileri ile çok sayıda uzman, akademisyen ve sivil toplum çalışanını bir araya getiren Aile Şuraları’na ev sahipliği yapıyor. Aileye ilişkin çok çeşitli sosyal politikaların tartışıldığı, aile sorunları konusundaki görüşlerin ve taleplerin dile getirildiği, ortak projelerin ele alındığı bu resmi istişare buluşmalarının ilki 17-20 Aralık 1990 tarihlerinde “milli bir aile politikası” belirlenmesi hedefi çerçevesinde gerçekleşiyor. 2-3 Mayıs 2019’da “Aileye değer, Türkiye’ye değer” temasıyla en son yedincisi düzenlenen Aile Şurası’nın ana başlıkları arasında yine aile birliğinin korunması, kadın, bakım sorumluluğu ve aileye yönelik hizmetler yer alıyor.

Aile Araştırma Kurumu, zaman içinde çeşitli yapısal değişikliklerden geçerek ailelerin bütünlüğünün korunması, güçlendirilmesi ve bu yönde gerekli hizmetlerin sunulması için

faaliyetlerine devam ediyor. Özellikle 2004 yılında AKP hükümeti tarafından Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmesinin ardından, konumunu güçlendirerek ve görev alanını da genişleterek “aile odaklı sosyal politikalar üretmek” misyonunu öne çıkarmaya başlıyor. 2011 yılında ise Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın kaldırılarak yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ile beraber bu bakanlığa bağlı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak yeniden yapılandırılıyor. 2018'de ise Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na dönüşen bakanlık bünyesinde halen varlığını sürdürüyor.

Aile Konulu Uluslararası Konferanslar Örneği

Aşağıdaki tabloda görülen ve devamında bahsi geçen sırasıyla 2004, 2010, 2015 ve 2019'da gerçekleştirilen uluslararası buluşmalarda Aile Araştırma Kurumu'nun ve dolayısıyla Bakanlığın da katkısı bulunuyor. Bu konferansları bu yazı çerçevesinde bir araya getiren ortak nokta ise her birinin ele aldığı konular ve sonuç bildirimlerinde öne çıkan geleneksel muhafazakâr aile yapılarına dair vurgu ve toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtı söylemler. Her bir etkinliğin devletin kurumsal imkânlarını da kullanarak veya desteğiyle gerçekleştirilmesi Türkiye'deki toplumsal cinsiyet karşıtı söylemlerin kurulumunda hükümetin rolüne işaret ediyor. Ayrıca aile etrafında dönen çok çeşitli tartışmalara dair bilimsel bir buluşma zemini yaratma stratejisinin, yani yukarıda bahsi geçen Dünya Aileler Kongresi'ne benzer biçimde toplumsal cinsiyet karşıtı odakları bir araya getiren bir zemin yaratma çabasının Türkiye'de de karşılığının olduğunu gösteriyor.

Konferans Adı	Düzenleyenler	Tarih, Yer
Uluslararası Aile Sempozyumu	İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) ve Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü	02-04 Aralık 2005, İstanbul
Din, Gelenek ve Modernite Bağlamında Bir Değer Olarak Aile	Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı	26-27 Kasım 2010, Antalya
Uluslararası Değişen Dünyada Bireyler Arası Etkileşim Ağı Olarak Aile: Şefkat, Hürmet, Nezaket, Paylaşım	İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	24-25 Ocak 2015, İstanbul
II. Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu: Ailenin Korunması Hakkı	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHK)	29-30 Nisan 2019, Ankara

Uluslararası Aile Konferansları

“Uluslararası aile sempozyumu”

Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı'nın 2004 yılındaki yapısal değişim ile beraber genel müdürlüğe dönüştürülmesi ve faaliyet alanlarının genişletilmesinin hemen akabinde, Aralık 2005'te düzenlenen “Uluslararası Aile Sempozyumu” aile konulu uluslararası geniş katılımlı akademik buluşmaların ilk örneklerinden. Sempozyum İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) ile birlikte düzenleniyor. Vakfın sitesinde yer alan tarihçesinde, 1970’te bir grup iş insanı tarafından kurulduğu belirtilen İSAV’ın amaçları arasında “İslâmî İlimlerde değerli âlim, mütefekkir ve araştırmacıların yetişmesini temin etmek, özellikle bunlara çalışma imkân ve vasıtaları sağlamak, İslâmî sahalarda gerekli ilmî araştırmalar yaptırmak” ifadeleri yer alıyor. Faaliyetleri arasında ilmi toplantılar, Cuma sohbetleri, istişare toplantıları yer alan vakıf, aile konusunu da gündemine aldığı görülüyor.¹⁰

İstanbul Eresin Topkapı Hotel’de düzenlenen ve 60 farklı ülkeden katılım gösterildiği belirtilen sempozyumun konu başlıkları arasında “değişim sürecinde Türkiye’de ve dünyada aile”, “aileye ilişkin resmi politikalar ve hukuksal sorunlar”, “İslam düşünce ve hukukunda aile”, “İslam ülkelerindeki aile politikaları”, “Avrupa Birliğinde aile”, “kadın kimliği ve aile” gibi temalar yer alıyor. Basın bildirisinde sempozyumun aile konusunda Türkiye’de uluslararası düzeyde gerçekleştirilen en kapsamlı bilimsel toplantılardan birisi olduğunun altı çiziliyor.¹¹

“Din, gelenek ve modernite bağlamında bir değer olarak aile” konferansı

Kasım 2010’da düzenlenen diğer bir etkinlik “Din, Gelenek ve Modernite Bağlamında Bir Değer Olarak Aile” isimli konferans. Etkinliğin açılış konuşmasını dönemin aile bakanı olan — ve eşcinselliğin tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğunu söylediği demeci ile bir dönem hakkında epey tartışma yapılan—Aliye Kavaf gerçekleştiriyor. Bakan’ın etkinliğin açılışına katılarak destek sunduğu bu organizasyonun esas ev sahipliğini Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı yapıyor. 1994’te Fethullah Gülen öncülüğünde kurulan vakıf, aile konferansları, medyada kadın algısı ve uluslararası hoşgörü ödülleri gibi çeşitli büyük çaplı organizasyonlara da ev sahipliği yapıyor.¹²

Bu uluslararası konferans için 48 ülkeden 600 civarı kişinin Antalya Rixos Tekirova Otel’de bulunduğu belirtiliyor. Aile temasına eğitim, sosyal politikalar, ekonomi, kültür ve din bağlamında oldukça geniş bir çerçeveden yaklaşan konferansın konu başlıkları arasında “aile ve evlilik kavramı”, “din ve çekeşlilik”, “din ve kadın hakları”, “aileye ilişkin devlet politikaları çerçevesinde aile”, “cinsel özgürlük ve aile” gibi temalar yer alıyor.¹³ Konferans sonunda Aile Akademisi isimli bir yapının kurulmasının da hedeflendiği ve bu akademinin evlenmeyi düşünen veya evli çiftlere yönelik psikolojik destek, çocuk bakımı, aile içi iletişim konularında

eğitim vermesinin planlandığı belirtiliyor. Ayrıca aile akademisi mezunlarına MEB onaylı sertifikaların verileceği de müjdeleniyor.¹⁴

Konferansın sonuç bildirisini imzalayanlar arasında Ali Bulaç, Naci Bostancı, Ayşen Gürcan ve Mustafa Yeşil gibi isimlerin yanı sıra yukarıda bahsi geçen Dünya Aileler Kongresi'nin mimarlarından Allan Carlson da yer alıyor.¹⁵ Howard Aile, Din ve Toplum Merkezi'nin başkanı olan Carlson, Amerika'daki demografik değişimi ve nüfus azalmasını feminizm ve eşcinselliğin toplumda yayılmasına bağladığı çalışmaları ile tanınıyor. Tesadüftür ki Antalya'da düzenlenen konferansın sonuç bildirgesinin ilk iki maddesinde kulağa oldukça tanıdık gelen ve Dünya Aileler Kongresi sonuç bildirimlerinde de karşımıza çıkan “doğal aile” vurgusu yapılarak şu ifadelerle yer veriliyor: “Tüm ulusların yeni nesillerinin sağlıklı, verimli ve sevgi dolu yetişmeleri için doğal ailenin yapısının erkek ve kadının evliliğine dayandığına inanıyoruz”; “Tüm ulusların genç nüfusa ihtiyaç duyduklarını göz önünde bulundurarak doğal evliliklere dayalı çocukların çoğalmasını destekliyoruz.”

“Din temelli nikâhın küçümsenmesini ve meşru sayılmamasını eleştiriyoruz” ifadesinin de yer aldığı bildiriye, aile politikalarının geliştirilmesinde dini motivasyonların temel alınması önerisinde bulunuluyor ve doğum oranlarının yükseltilmesi, kürtajın yasaklanması, boşanmaların azaltılması yönündeki hükümet politikalarının destekleneceği belirtiliyor. Son olarak eşcinsellik “toplumu tehdit eden bir hastalık” olarak tanımlanarak bunun önüne geçilmesi için uyarıda bulunuluyor.¹⁶ Zamanın ruhunu oldukça iyi yansıtan sonuç bildirgesi özetle tektip bir aile modelinin, bildiriye ifadesiyle “geniş aile ile ilişik çekirdek aile” modelinin din, gelenek ve modernite süzgecinde kucaklanmasını ve politika önceliği olarak belirlenmesini salık veriyor.

“Uluslararası değişen dünyada bireyler arası etkileşim ağı olarak aile: şefkat, hürmet, nezaket, paylaşım” konferansı

Ocak 2015'te İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) ile işbirliği içinde, aile temalı başka bir uluslararası konferans gerçekleştiriliyor. İDSB 2005'te İstanbul'da 40 ülkeden sivil toplum kurumlarının birlikteliği ile kurulan bir yapı. Kuruluş sürecinde düzenlenen konferansa dönemin meclis başkanı Bülent Arınç, dışişleri bakanı Abdullah Gül'ün de aralarında bulunduğu isimler konuşmacı olarak katılıyor. O dönem başbakan olan Erdoğan da birliğin kuruluşunu mecliste müjdeli haber olarak paylaşıyor.

İstanbul Yenibosna Gönen Otel'de düzenlenen konferansın açılışında Başbakan ve Aile Bakanı da protokol konuşmaları yapanlar arasında yer alıyor. Konferansa 30 ülkeden bakan, milletvekili, akademisyen, sivil toplum kuruluşları ve aile konusunda çalışma yapan uzmanlardan oluşan yaklaşık 500 kişi katılım gösteriyor.¹⁷ Konferansın dikkat çeken konu başlıkları arasında “modernleşme ve küreselleşmenin aileye etkisi”, “kadın-erkek eşitliği

problemi” gibi aile ve eşitlik sorunsalına dair başlıkların yanı sıra “uluslararası anlaşmaların ulusal kanunlara ve ailenin istikrarına etkisi” gibi bir tema da yer alıyor.¹⁸ Başka bir ifadeyle, konferans hem bildiriler bazında hem de açılış konuşmalarında vurgulandığı üzere kadına yönelik şiddet konusundaki uluslararası sözleşmeleri gündeme alan ve eleştirileri dile getiren önemli bir zemin sunuyor.

Örneğin, konferansın açılışındaki konuşmasında İDSB Genel Sekreteri Ali Kurt, BM’nin kadına yönelik şiddetin önlenmesi ile ilgili çalışmalarına değinerek, “Kadın hakları konferansları, Cedaw Sözleşmesi, Pekin Konferansı, Pekin+5 BM Özel Oturumu, İstanbul Sözleşmesi gibi yapılan bu uluslararası çalışmalar, onaylamadığımız farklı ilişkileri meşru kılıyor. Toplumsal eşitsizliği vurguluyor ve bizi sıkıntıya sokacak bazı olumsuz maddeler içeriyor. Temel bazı ölçülerde mutabık olmamızla birlikte, bize uygun olmayan bu maddelerin altına maalesef bir çekince koymadan imza atıyoruz” eleştirisinde bulunuyor ve aile kavramının “değerlerimiz çerçevesinde” incelenmesi gerektiğini belirtiyor.

Sonuç bildirgesinde ise aile politikalarına yönelik dini önceliklerin esas alınmasının öncelikli taleplerden olduğu görülüyor. Öneriler arasında Kuran ve Sünni İslam’a dayalı aile modelinin hayata geçirilmesi için politikaların geliştirilmesi, kadınların toplumsal hayattaki rolünün aile içindeki rolünü aksatmamasına dair önlemler alınması, İslami ülkelerle evliliği teşvik eden ortak eğitim programlarının yürütülmesi gibi maddeler yer alıyor. Ayrıca aile kurumunu yıkmakla suçlanan “birlikte yaşama”, “eşcinsel evlilik” gibi durumlara kararlılıkla karşı çıkılması çağrısı dile getiriliyor. Yine İslam ülkelerinin “Aileye İlişkin İslami Kavramlar Belgesi” oluşturması ve bunun uluslararası kurumların dikkatine sunması önerisinde bulunuluyor.

Konferansın en somut çıktılarında birisi ise İslam ülkeleri arasında aile konularında ortak çalışmalar sürdürmek üzere kurulması önerilen Uluslararası Aile Enstitüsü (UAE). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile işbirliği sonucunda konferanstan kısa bir süre sonra faaliyetlerine başladığı belirtilen enstitünün amaçları arasında ailelere yönelik “ilmi, akademik ve tecrübeye dayalı fikir, strateji ve politikalar üretmek”, “Aileye İlişkin Temel İslami Kavramlar Belgesi’ni tüm detaylarıyla, yanlış uygulamalara dikkat çekerek oluşturmak”, “Münhasıran batı dünyasının değer yargıları ve algısına dayanan ‘CEDAW, İstanbul Sözleşmesi’ gibi uluslararası sözleşmelerin kritiğini yapmak” gibi hedeflerin yanı sıra “toplumsal cinsiyet eşitliği’ gibi bizim bakış açımıza ters düşen yaklaşımlar hakkında STK’lar, kanaat önderleri ve politika yapımcılar gibi etkili mercilerde etkili lobicilik yapmak ve çözüm yolları üretmek” amacı yer alıyor (UAE 2011-2018, s.28). Bu amaçlar doğrultusunda hızla çalışmalarını sürdüren yapı özellikle uluslararası sözleşmeler bağlamında lobicilik ve farkındalık geliştirme faaliyetlerinde bulunuyor. Örneğin Nisan 2016’da İstanbul’da “Aile

Sözleşmesi” isimli bir konferans düzenlenmesi ve İslami değer yargılarına göre hazırlandığı belirtilen bir Aile Sözleşmesi enstitünün icraatları arasında.¹⁹

“II. Uluslararası insan hakları sempozyumu: ailenin korunması hakkı”

Aile temalı buluşmalara dair son bir örnek Nisan 2019’da Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun (TİHK) aile ve insan hakları temalı sempozyumu. TİHK idari ve mali özerkliğe sahip, Cumhurbaşkanı’nın görevlendirdiği ve Adalet Bakanlığı ile ilişkili bir kurum.²⁰ Kanunla belirlenen üç temel amacı insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele edilmesi ve kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması. Ayrımcılık yasağı ihlallerine dair bireysel başvuruların incelenmesi, insan hakları eğitimi, bilinçlendirme ve farkındalık faaliyetlerinin yürütülmesi ve akademik dergi yayıncılığı kurumun temel faaliyetleri arasında yer alıyor.

Farkındalık artırıcı faaliyetlerden biri olarak düzenlenen ve “Vakit Aile Vakti” sloganı ile tanıtımı yapılan “Ailenin Korunması Hakkı” sempozyumunun bildirilerden oluşan kitapçığına kurumun internet sitesinden erişilebiliyor.²¹ Bir önceki konferansta olduğu gibi bu konferansta da uluslararası sözleşmeler ve hatta onların bir uzantısı olarak görülen ulusal sözleşmelere dair eleştiriler açılış konuşmalarında ve yapılan bildirimlerde sıklıkla konu ediliyor. Örneğin açılışta söz alan Başkan Süleyman Aslan, 6284 sayılı kanuna dair eleştirilerini sıralayarak kanunun “kadın cinayetlerini artırdığı”nı iddia ediyor. Yine aynı konuşma içinde Aslan, aile yerine devletin bakım konusunda sorumluluklarının artmasını eleştirerek “ailenin gün geçtikçe birtakım sosyal görevlerini başka kurumlara devretmek zorunda kalması, özellikle çocuk bakımı ve eğitimi, hasta, yaşlı ve engelli gibi bağımlı üyelere aile içinde hizmet etmenin gittikçe azalması [...] insan hakları bağlamında devletin yükünü ve sorumluluğunu artırmaktadır” (s.24) ifadesinde bulunuyor. Kadınların aile içindeki rolüne dair de önerilerini sıralayan Aslan, anneliğin “dünyanın en güzel kariyeri, en kıymetli ve saygıdeğer mesleği” olduğunu belirterek, çalışma hayatını tercih etmeyip evinde çocuklarıyla meşgul olan kadınlar için “ev hanımlığının” takdir görmesi ve sosyal güvencelerinin artırılması gerektiği, böylece evdeki engelli ve yaşlıların bakımı, bebek ve çocuk bakımı, ev hizmeti, alışveriş ve çocukların eğitimi gibi işleri takip etmelerinin daha verimli olacağı tespitinde bulunuyor.

Geniş bir coğrafyadan çok çeşitli katılımcıları bir araya getirmeyi başaran sempozyumda iki oturum düzenleniyor. Bunlardan ilki sürdürülebilir kalkınmada ailenin rolü, ikinci oturum ise uluslararası belgelerde ailenin korunması hakkı. Bu ikinci başlık altında sunulan bildirimler arasında anayasalarda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemeleri davalarında ve kadın haklarına ilişkin uluslararası antlaşmalarda ailenin korunması hakkı meselesinin ele alındığı görülüyor. Sempozyumun sonuç bildirgesinde ise ailenin herkes için “en doğal ve temel sığınak” olarak önemi vurgulanıp bundan önceki konferanslarda olduğu gibi evliliğin ve aile kurumunun teşvik edilmesi için aile temelli politikaların geliştirilmesi çağrısında bulunuluyor. Bununla

beraber ailenin korunmasına yönelik tehditler başlığı altında boşanma oranlarındaki artış ve “insan fitratına aykırı sapkın ilişkilerin belli çevreler tarafından kasıtlı şekilde meşrulaştırılmaya çalışılması” gibi nefret söylemleri içeren ifadelere yine yer veriliyor.²² Diğerlerine benzer biçimde ailenin korunması için evrensel bir deklarasyon hazırlanması da öneriler arasında yer alıyor. Bildiride ayrıca aile kurumuna olumsuz etkileri olduğu düşünülen ulusal ve uluslararası denetim yapılarının ve mevzuatların gözden geçirilmesi gerektiği önerisi tekrar ediliyor.

Sonuç yerine

Yukarıda sıralanan ve aileye yönelik olarak birbirine çok benzer argümanların, taleplerin ve önerilerin geniş kesimlere sunulduğu uluslararası buluşmalar, organizasyonları düzenleyenlerin de iddia ettiği üzere bilimsel bir buluşmanın ve fikir paylaşımının gerçekleştiği alanlar olarak tasarlanıyor. Bu buluşmalar çok sayıda ülkeden katılımcının yer aldığı, birbirinden lüks platformların mekân olarak tercih edildiği ve hatırı sayılır devlet temsilcisinin açılış konuşmaları ile kurumsal destek sunduğu kapsamlı etkinlikler olarak dikkat çekiyor. Ailelere yönelik çok çeşitli politikaların tartışıldığı ve taleplerin dile getirildiği bu uluslararası organizasyonlar AKP hükümetlerinin aileleri merkezine alan sosyal politikalarının üretildiği ve yaygınlaştırıldığı buluşma alanlarına işaret ediyor. Bu buluşmalar aynı zamanda aile, bakım, kadın, yoksulluk, çalışma ve nüfus politikaları gibi sosyal politika alanlarında üretilen bilginin hangi aktörlerle tartışıldığı ve yaygınlaştırıldığını da gösteriyor.

2021 yılı itibarıyla İstanbul Sözleşmesi'nin iptali girişimine giden süreçte yıllardır süregiden bu tarz buluşmaların varlığını dikkate almak gerekiyor. Yukarıda bahsi geçen, hükümetin desteğiyle gerçekleşen konferanslar aracılığıyla —özellikle uluslararası sözleşmeler ve hukuksal sorunlar bağlamında— tartışmaların yürütüldüğü, itirazların dillendirildiği ve İslami esaslara göre düzenlenen yeni sözleşme önerilerinin hazırlandığı, uzun yıllara yayılan farkındalık ve lobicilik çalışmalarının yürütüldüğü anlaşılıyor. Ayrıca aileyi merkeze alan sosyal politikaların şekillendirildiği bu kurumsal alanların yalnızca toplumsal cinsiyet karşıtı argümanları üreten aktörlere açık bir şekilde kurgulandığı görülüyor. Bu da Türkiye’de toplumsal cinsiyet karşıtı bir hareketin yıllar içinde çoğalan bir birikime dönüşmesinde hükümetin bizzat destekleyici bir rol oynadığını açıkça ortaya koyuyor.

Kaynakça

Adalet ve Kalkınma Partisi. (2003). *59. Hükümet programı*. Bkz.

https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/ReportsTR/Hukümet Prg/59_hukümet_programi.pdf

Adalet ve Kalkınma Partisi. (2015). *64. Hükümet programı*. Bkz.

https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukümet_programi.pdf

- Acar, F., & Altunok, G. (2013). The “politics of intimate” at the intersection of neo-liberalism and neo-conservatism in contemporary Turkey. *Women’s Studies International Forum*, 41(1), 14-23. doi: 10.1016/j.wsif.2012.10.001
- Akkan, B. (2018). The politics of care in Turkey: Sacred familialism in a changing political context. *Social Politics*, 25(1), 72–91. doi: 10.1093/sp/jxx011
- Altunok, G. (2016). Neo-conservatism, sovereign power and bio-power: Female subjectivity in contemporary Turkey. *Research and Policy on Turkey*, 1(2), 132-146. doi: 10.1080/23760818.2016.1201244
- Arat, Y. (2010). Religion, politics and gender equality in Turkey: Implications of a democratic paradox? *Third World Quarterly*, 31(6), 869-884. doi: 10.1080/01436597.2010.502712
- Cindoğlu, D., & Ünal, D. (2017). Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of ‘new Turkey’. *European Journal of Women’s Studies*, 24(1), 39-54. doi: 10.1177/1350506816679003
- Güneş-Ayata, A., & Doğangün, G. (2017): Gender politics of the AKP: Restoration of a religio-conservative gender climate. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(6), 610-627. doi: 10.1080/19448953.2017.1328887
- Graff, A. & Korolczuk, E. (2017). “Worse than communism and Nazism put together’: War on gender in Poland”. (p.175-194). *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing against equality* içinde (Eds. Roman Kuhar, David Paternotte). Londra; New York: Rowman & Littlefield International, 2017, 292 p.
- Kandiyoti, D. (2016). Locating the politics of gender: Patriarchy, neo-liberal governance and violence in Turkey. *Research and Policy on Turkey*, 1(2), 103-118. doi: 10.1080/23760818.2016.1201242
- Kaya, A. (2014): Islamization of Turkey under the AKP rule: Empowering family, faith and charity. *South European Society and Politics*, 20(1), 47-69. doi: 10.1080/13608746.2014.979031
- Kuhar, R. (2017). “Changing gender several times a day: The anti-gender movement in Slovenia” (p.215-232). *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing against equality* içinde (Eds. Roman Kuhar, David Paternotte). Londra; New York: Rowman & Littlefield International, 2017, 292 p.
- Paternotte, D. & Kuhar, R. (2018). Disentangling and locating the “global right”: Anti-gender campaigns in Europe. *Politics and Governance*, 6(3), 6-19. Doi: 10.17645/pag.v6i3.1557

Paternotte, D. & Kuhar, R. (2017). "Gender ideology 'in movement: Introduction". (p. 1-22). *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing against equality* içinde (Eds. Roman Kuhar, David Paternotte). Londra; New York: Rowman & Littlefield International, 2017, 292 p.

Pavan, E. (2020). "We are family. The conflict between conservative movements and feminists", *Contemporary Italian Politics*, DOI: 10.1080/23248823.2020.1744892. Türkçesi için bkz. "Biz bir aileyiz: Muhafazakâr hareketler ile feministler arasındaki çatışma", *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, İlkbahar 2021, Sayı 42.

Uluslararası Aile Enstitüsü (UAE) Faaliyet Raporu, 2011-2018, İslam Dünyası STK'ları Birliği, <https://idsb.org/yayinlar/> adresinden erişilmiştir.

Yılmaz, Z. (2015). Strengthening the family policies in Turkey: Managing the social question and armoring conservative- neoliberal populism. *Turkish Studies*, 16(3), 371-390. doi: 10.1080/14683849.2015.1067863

Yılmaz, Z. (2018). The AKP and the new politics of the social. In G. Fitzi, J. Mackert, & B. S. Turner (Eds.), *Populism and the crisis of democracy, vol. 3: Migration, gender and religion* (1st ed.). Londra: Routledge.

¹ Kısa adı ETCEP olan proje kapsamında eğitim politikaları ve mevzuatı, öğretim programları ve ders kitapları gözden geçirilerek tüm okul yaşantısının toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi hedefleniyordu. MEB'in pilot projenin sonuçlarından hareketle eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği projelerinin yaygınlaştırılacağını açıklamasının ardından hem projeyi hem de MEB'i hedef alan çeşitli İslami muhafazakâr gruplar projenin "aileleri yok edeceği", "çocukları cinsiyetsizleştirceği" görüşlerini dile getirdiler. Bu eleştirilerden sonra MEB, bakanlığın gündeminde böyle bir proje olmadığını açıklayarak eğitimde toplumsal cinsiyet çalışmalarını böylece durdurmuş olduğunu belirtti. Konuyla ilgili bir haber için bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47610198>

² Akademi Kadın Çalışmaları ve Sorunları Komisyonu tarafından 2015 yılında hazırlanan ve YÖK bünyesinde yer alan üniversiteler ve diğer bütün kurumlarda toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir anlayışın oluşmasını hedefleyen proje hakkında bilgi için bkz. <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/205680-yok-un-kaldirdigi-toplumsal-cinsiyet-esitligi-tutum-belgesi>

YÖK Başkanı'nın açıklaması için bkz. <https://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/205668-yok-toplumsal-cinsiyet-esitligi-tutum-belgesini-sitesinden-kaldirdi>

³ Kadın Emegi ve İstihdamı Girişi'nin 11. Kalkınma Planı'na dair basın açıklaması için bkz. <http://www.keig.org/on-birinci-kalkinma-planinda-kadin-istihdami-hedef-girisimcilik-ve-kooperatifcilik/>

⁴ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle beraber Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak adlandırılmıştı. 21 Nisan 2021 tarihli *Resmi Gazete* haberine göre Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yapısında tekrar değişiklik yapılmış ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı adında iki ayrı bakanlığa ayrılmıştır.

⁵ Konuyu farklı ülke deneyimleri üzerinden inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. "Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing against equality" (Eds. Roman Kuhar, David Paternotte). London; New York: Rowman & Littlefield International, 2017, 292 s.

Latin Amerika ülkelerindeki benzer gelişmeler için bkz. "Anti-Gender Politics in Latin Amerika" (Ed. Sonia Corrêa), Sexuality Policy Watch, 184 p. <https://sxpolitics.org/GPAL/index-en> adresinden ulaşılabilir.

⁶ The International Organization for the Family, bkz. <https://www.profam.org/>

⁷ <https://www.wcfverona.org/en/about-the-congress/>

⁸ <https://profam.org/verona-declaration-adopted-at-wcf-xiii-on-31-march-2019/>

⁹ Dönemin Aileden Sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapan Cemil Çiçek “feminizm sapkınlıktır”, “flört fuhuştur” açıklamalarında bulunmuştu. <https://catlakzemin.com/2-kasim-1990-aileyi-guclendirip-kadinklari-gucszulestiren-yasalara-karsi-feminist-kadinklardan-bosanma-eylemi/>

¹⁰ Vakfın 2010 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile birlikte Aile ve Eğitim konulu toplantısının tartışma başlıkları arasında ailenin önemi ve fonksiyonu, ailenin açık ve örtük sekülerleşmesinin sosyolojik analizi, aile içi şiddet ve huzur eğitimi, aile ve cinsel eğitim, evlilik ve aile terapisi yer alıyor.

¹¹ Sempozyuma dair bilgi için bkz.

http://www.isav.org.tr/milletlerarasi_tartismali_ilmi_toplantilar_dizisi/3-11_gunumuzde_aile

¹² 15 Temmuz darbe girişimine destek sunduğu gerekçesiyle 2016 yılında çıkarılan kanun hükmünde kararname ile vakfın faaliyetlerine son verildi.

¹³ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.haber7.com/guncel/haber/647917-dunya-catirdayan-aileye-cozum-ariyor>

¹⁴ <https://www.risalehaber.com/dingelenek-ve-modernite-baglaminda-aile-82320h.htm>

¹⁵ <https://t24.com.tr/haber/escinsellik-hastaligina-karsi-onlem-alinsin,113694>

¹⁶ <http://www.ilgidanismanlik.com/basinda-biz/90-din-gelenek-ve-modernite-baglaminda-bir-deger-olarak-aile>

¹⁷ İDSB 2012-2015 Yılı Faaliyet Raporuna erişim için bkz. <https://idsb.org/yayinlar/>

¹⁸ Konferans içerik ve programına dair bkz. <https://kadem.org.tr/ii-uluslararası-aile-konferansi-basliyor/>

¹⁹ UAE Faaliyet Raporu'na erişim için bkz. <https://idsb.org/yayinlar/> Raporun son kısmında UAE'nin hazırladığı Aile Sözleşmesi yer alıyor.

²⁰ Kurum 20/04/2016 tarih ve 29690 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile kuruluyor.

²¹ https://www.tihk.gov.tr/upload/file_editor/2020/04/Sempozyum2_2.pdf

²² <https://www.tihk.gov.tr/ailenin-korunmasi-hakki-sempozyumu-sonuc-bildiris/>